

Соціальне партнерство в системі соціального захисту населення в Україні

Л. БАРАННИК,

кандидат економічних наук

Науково-дослідний фінансовий інститут

ДНУ «Академія фінансового управління» Міністерства фінансів України
м. Київ

Соціальне партнерство розглядається як один із елементів моделі соціального захисту населення. Виявлено деякі причини повільного формування системи соціального партнерства в Україні. Запропоновано прийняти низку законів, які дозволять покращити партнерство на рівнях «держава – бізнес», «роботодавці – працівники», «держава – інститути громадянського суспільства».

Социальное партнерство рассматривается как один из элементов социальной защиты населения. Выявлены некоторые причины медленного формирования системы социального партнерства в Украине. Предложено принять ряд законов, которые позволят улучшить партнерство на уровнях «государство – бизнес», «работодатели – работники», «государство – институты гражданского общества».

The social partnership as some element of social protection model is considered in the article. It is offered the causes of the slow formation of the model of social partnership in Ukraine. The suggested laws in the sphere «state – business», «employers – employee» and «state – civil society» allow solving the task of improvement social partnership.

Ключові слова: соціальний захист населення, соціальне партнерство, модель соціального захисту, соціальна допомога.

Постановка проблеми. Сучасний стан суспільних відносин в Україні, рівень соціального розшарування, хронічна бідність населення вимагають з'ясування всіх причин цих негараздів, у тому числі пов'язаних з відносинами «праці» і «капіталу». Ці відносини пройшли тривалу еволюцію та оформились у так зване соціальне партнерство у провідних ринкових країнах. Міра соціального партнерства не тільки характеризує ступінь цивілізованості виробничих відносин, а є також індикатором характеру та стану соціального захисту населення (далі – СЗН) у певній країні.

Питання соціально-трудова відносин та соціального партнерства, зокрема, висвітлюють у своїх працях такі вітчизняні вчені, як О. Герасимов, О. Грішнова, Ю. Куліков, М. Мартиненко, В. Матросов, І. Новак, О. Олійник, О. Сташевська, Н. Стульпінас, І. Терюханова, О. Терещук, І. Яровий та багато інших. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що у вітчизняній економічній літературі існують два підходи до вивчення соціального партнерства. Деякі вітчизняні практики та вчені-економісти досліджують становлення й розвиток соціального партнерства на рівні господарської організації чи галузі. Інші розглядають його як відносини між колек-

тивним роботодавцем та колективним працівником. Ми розглядаємо соціальне партнерство ширше, ніж передбачає нинішнє його поширене тлумачення. Виходячи з того, що СЗН (національна модель СЗН) є комплексною системою, суб'єктами якої в умовах ринкової економіки виступають не тільки держава, роботодавці і працівники, а й інститути громадянського суспільства (благодійні фонди, профспілки, релігійні конфесії), ми вважаємо, що соціальне партнерство – це співпраця усіх названих суб'єктів.

Мета статті – встановити характер участі соціальних партнерів у здійсненні СЗН та проблеми функціонування цієї системи в Україні, а також запропонувати деякі способи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Соціальне партнерство у ринковій економіці представляє собою складний, багаторівневий комплекс суспільних відносин та інститутів. Предметом соціального партнерства виступають колективні відносини між соціальними партнерами, що виникають з приводу участі трудових колективів у вирішенні різних питань виробничого та соціального характеру. У країнах з розвинутою ринковою економікою ідеологія соціального партнерства вбудована в соціально-трудова відносини, хоча його моделі в різних країнах відрізняються організаційно-правовим механізмом¹. Поширені дві

¹ Див.: Новіков В. Зарубіжний досвід соціального партнерства // В. Новіков // Україна: аспекти праці. – 1998. – № 1. – С. 38–43.

основні моделі соціального партнерства — трипартизм і біпартизм. Трипартизм — це трестороннє співробітництво, в якому інтереси працівників представлені, як правило, профспілками, інтереси роботодавців — союзами підприємців. Третім партнером виступає держава, яка водночас є і гарантом виконання прийнятих угод. Узгодження інтересів досягається шляхом переговорного процесу (соціального діалогу), в ході якого сторони домовляються про умови праці, її оплату, соціальні гарантії працівникам тощо. Найбільш поширений трипартизм у Франції, ФРН, Швеції, Австрії, де держава грає активну роль соціального партнера².

У тих країнах, де роль держави у регулюванні трудових відносин невелика (США, Канада, Великобританія), практикується двостороннє співробітництво між об'єднаннями роботодавців і організаціями працюючих. У такій соціальній моделі держава може виступати арбітром чи посередником при виникненні соціальних конфліктів.

У розвинутих країнах світу соціальне партнерство набуває різних форм. Так звана корпоративістська система передбачає використання спеціальних органів, процедур і механізмів. Вона поширена в Австрії, Швеції, Японії, ФРН, Швейцарії, Нідерландах. Наприклад, в Австрії соціальне партнерство реалізується завдяки діяльності мережі консультативних рад і комітетів, паритетних комісій як на загальнонаціональному, так і на галузевому рівнях. У кра-

їнах, де спеціальні інститути соціального партнерства відсутні, діє так звана плюралістична система (Великобританія, США, Канада). Тут узгодження інтересів здійснюється на рівні всього суспільства за допомогою профспілок, політичних партій та розвитку співробітництва працівників та роботодавців на рівні окремих компаній³.

Важливою складовою соціального партнерства є співпраця держави і бізнесу. Відносини між ними в Україні характеризуються численними проблемами у сфері оподаткування, реєстрації та ліквідації підприємств, захисту інвесторів. За цими позиціями Україна займає 134, 145 та 109 місця відповідно з 183 країн у рейтингу «Умови ведення бізнесу»⁴. В українській економіці лише починається становлення системи партнерства держави і бізнесу, тому упровадження проектів державно-приватного партнерства (ДПП) тут поки що має «безсистемний поодинокий характер»⁵, про що свідчать дані табл. 1.

Наведені в табл. 1 дані свідчать про те, що сфера застосування наведених проектів є досить вузькою. Аналіз динаміки інвестицій у проекти на основі ДПП (табл. 2) свідчить про те, що потенціал ДПП не було використано для розвитку економічної та соціальної інфраструктури національної економіки. Лише у сфері телекомунікацій у 1992–2007 рр. систематично реалізовувались інвестиційні проекти.

Необхідною передумовою розвитку ДПП в Україні є система надійного захисту прав приватних осіб

Таблиця 1

Форми реалізації проектів державно-приватного партнерства в Україні у 1992–2007 рр.*

Сектор реалізації проектів ДПП	Форми реалізації ДПП							
	проекти «відокремлення активів»		проекти «зеленого поля»		контракти на управління та лізинг		усього	
	кількість проектів	інвестиції, млн дол. США	кількість проектів	інвестиції, млн дол. США	кількість проектів	інвестиції, млн дол. США	кількість проектів	інвестиції, млн дол. США
Енергетика	12	160	—	—	—	—	12	160
Телекомунікації	1	252	7	6309	—	—	8	6561
Водопостачання та водовідведення	—	—	—	—	1	100	1	100
Усього	13	412	7	6309	1	100	21	6821

* Джерело: Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: Національна доповідь / За заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. — К.: НВЦ НБУВ, 2009. — С. 149.

² Див.: Соціальне партнерство: яким йому бути? // Голос України. — 1996. — 6 травня.

³ Лутохіна Э. Социальное партнерство / Э. Лутохіна // Белорусский журнал международного права и международных отношений. — 2003. — № 1 // Электронный ресурс. — Режим доступа: http://www.evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=616&Itemid=54.

⁴ Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / За заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. — К.: НВЦ НБУВ, 2010. — С. 164.

⁵ Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: Національна доповідь / За заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. — К.: НВЦ НБУВ, 2009. — С. 148.

Таблиця 2

Динаміка інвестиційних проектів на засадах державно-приватного партнерства в Україні у 1992–2007 рр.*

Рік	Сектор реалізації державно-приватного партнерства							
	енергетика		телекомунікації		водопостачання та водовідведення		усього	
	кількість проектів	інвестиції, млн дол. США	кількість проектів	інвестиції, млн дол. США	кількість проектів	інвестиції, млн дол. США	кількість проектів	інвестиції, млн дол. США
1992	-	-	1	11	-	-	1	11
1993	-	-	1	72	-	-	1	72
1994	-	-	-	10	-	-	-	10
1995	-	-	-	18	-	-	-	18
1996	-	-	3	317	-	-	3	317
1997	-	-	2	187	-	-	2	2
1998	6	-	1	331	-	-	7	7
1999	-	-	-	242	-	-	-	242
2000	-	-	-	206	-	-	-	206
2001	6	160	-	255	-	-	6	415
2002	-	-	-	186	-	-	-	186
2003	-	-	-	370	1	-	1	370
2004	-	-	-	738	-	-	-	738
2005	-	-	-	1407	-	100	-	1507
2006	-	-	-	865	-	-	-	865
2007	-	-	-	1346	-	-	-	1346
Усього	12	160	8	6561	1	100	21	6821

* Джерело: Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: Національна доповідь / За заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. — К.: НВЦ НБУВ, 2009. — С. 150.

на об'єкти інвестиційних вкладень, результати НДДКР, яка створює підґрунтя для широкого залучення капіталів. Задля цього слід закріпити принципи ДПП у державних і регіональних стратегіях соціально-економічного розвитку, для чого прийняти Закон України «Про основні засади взаємодії держави з приватними партнерами». Необхідно також узгодити чинну нормативно-правову базу щодо використання державної власності в контексті запровадження ДПП, зокрема в частині законів України «Про управління державним та комунальним майном», «Про оренду державного та комунального майна», «Про концесії», «Про фінансовий лізинг», «Про угоди про розподіл продукції» та деяких інших.

У світі активно формуються соціально-трудова відносини нового типу, засновані на реальній участі працівників у власності, управлінні і розподілі результатів виробництва. У більш ніж 70 країнах світу певною мірою законодавчо закріплені права працівників на участь у власності, управлінні та розподілі прибутку підприємства. В Україні ж як законодавство, так і практика його застосування поки розглядають інститут трудового колективу як формальну

данину демократичним вимогам. Права його урізані, Закон «Про трудові колективи» тривалий час не приймається. Таке ставлення з боку держави незрозуміле. Між тим захист інтересів працівників перед роботодавцями є обов'язком держави, що зафіксований у Соціальній хартії, прийнятій у 1961 р. Радою Європи. В ній відзначається, що держави, які її підписали, прийняли на себе зобов'язання підтримувати права громадян: на працю, на справедливу винагороду, на гідні умови праці і відпочинок, на об'єднання та укладення колективних договорів.

Стан укладення колективних договорів в Україні незадовільний. Кількість працівників, охоплених ними, становить 83,2% облікової кількості штатних працівників. Найгірше становище щодо укладення колективних договорів — у сфері торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, де кількість працівників, охоплених колективними договорами, становила 49,6%; у фінансовій діяльності — 56,6%, у діяльності готелів та ресторанів — 59,9%⁶.

У радянські часи в Україні існували окремі форми соціального партнерства: колективні договори, виробничі наради, ради трудових колективів, але рин-

⁶ Праця // Статистичний бюлетень за січень-липень 2009 р. — № 2. — С. 63.

кові відносини вимагають створення нового правового механізму регулювання соціально-трудоких відносин у суспільстві. У напрямі створення повноправних представницьких органів як від найманих працівників, так і від роботодавців, були проведені певні організаційно-правові заходи⁷. Але якщо на рівні підприємства колективне співробітництво між соціальними партнерами певною мірою врегульоване, то на регіональному, галузевому, національному рівнях необхідно ще формувати цілком нову для нашої держави правову модель. 14 вересня 2006 р. Україна ратифікувала Європейську соціальну хартію (переглянуту). Для України Хартія набула чинності 1 лютого 2007 р. Приєднавшись до 27 статей та 74 пунктів Хартії, Україна підтвердила свій європейський вибір і взяла на себе зобов'язання сприяти забезпеченню надійних передумов для реалізації прав і свобод громадян у всіх їх виявах. На жаль, Україна поки що не приєдналась до основоположного пункту 1 статті 4 Хартії, що проголошує право всіх працівників на справедливую винагороду і забезпечує їм та їхнім родинам достатній рівень життя, хоча стаття 48 Конституції України ще з 1996 р. гарантує таке право кожному громадянину України. Отже, Україні невідкладно потрібен новий Трудовий кодекс та Кодекс або Закон про соціальний захист, які відповідають вимогам Європейської соціальної хартії.

Вектор соціально-економічних реформ у сучасній Україні у цьому сенсі, на жаль, поки що не відповідає загальносвітовим тенденціям. У ході широкомасштабної приватизації уся повнота влади на виробництві перейшла до вузького кола приватних власників, інтереси яких представляє адміністрація підприємства. Працівники, як і раніше, виявились відчуженими від власності та управління. А це, безперечно, посилює соціальну нерівність, загострює боротьбу за розподіл майна, що погіршує шанси на досягнення стабільності на виробництві і в суспільстві загалом.

Українські власники підприємств поки що не готові залучати працівників до прийняття стратегіч-

них управлінських рішень. Вони воліють краще «підгодовувати» працівників через виплату неофіційної частини зарплатні — «у конвертах». Експерти вважають, що 25–50% обороту приватних підприємств не відображено в документах бухгалтерського обліку і відбувається у тіншовому секторі⁸.

Становлення партнерських відносин між державою, бізнесом і найманими працівниками має здійснюватись також на основі формування ефективного механізму соціальної відповідальності бізнесу (СВБ). Вона передбачає забезпечення працівників не тільки безпечними умовами праці, а й адекватну зарплатню, підвищення рівня кваліфікації персоналу, профілактичне лікування, будівництво житла, розвиток соціальної інфраструктури (дитячих садків, профілакторіїв тощо)⁹. Такий тип відповідальності отримав у літературі назву другого рівня СВБ і поширено визнається як «корпоративна соціальна відповідальність» (КСВ). Інакше кажучи, КСВ полягає у веденні бізнесу в соціально-відповідальний спосіб. У 90-ті роки в Європі та й у світі загалом вже з'явилося багато компаній, яким притаманна КСВ. Вони вирішують не тільки окремі соціальні питання, а й здійснюють програми з КСВ. В Україні КСВ поволі поширюється, але говорити про неї як про масове явище поки що рано¹⁰.

За результатами нещодавнього дослідження бізнесового середовища, здійсненого ООН, до Глобального договору приєдналися майже 100 компаній та організацій України. Серед них має місце різне бачення своєї ролі. Центр соціально-психологічних досліджень МАРТИС «Золота фортуна» у 2008 р. провів дослідження, однією з цілей якого було визначення елементів соціальної діяльності, які підприємці відносять до КСВ. Було опитано 149 осіб. З них 35% — власники або співвласники підприємств чи фірм; 48% — керівники підприємств (фірм), ще 12% — віце-президенти й керівники відділів маркетингу, реклами й інших структурних підрозділів компаній. 46% респондентів представляють приватні підприємства; 12% — державні; 17% — ак-

⁷ Указом Президента України від 23 травня 1993 р. створена Національна рада соціального партнерства; 1 липня 1993 р. був прийнятий Закон України «Про колективні договори і угоди». У 1992 р. був організований Український союз промисловців і підприємців (УСПП). З 1993 р. укладаються Тарифна угода, а потім Генеральні угоди між Кабінетом Міністрів України і профспілковими об'єднаннями України, з 1997 р. — ще і УСПП (з 1999 р. — Конфедерацією роботодавців України). 24 березня 1995 р. прийнято Закон України «Про оплату праці» (із змінами від 23 жовтня 1997 р.); у березні 1998 р. прийнято Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)»; Указом Президента від 17 листопада 1998 р. створено Національну службу посередництва та примирення. 15.08.1995 р. прийнято Закон України «Про професійні спілки, їх права і гарантії діяльності», 24.05.2001 р. — Закон України «Про організації роботодавців». Тривалий час у Верховній Раді України знаходяться на розгляді проекти законів «Про соціальне партнерство», «Про трудові колективи», нова редакція Закону України «Про колективні договори і угоди». З прийняттям цих законів буде створена сучасна правова база колективного трудового права.

⁸ Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави / за заг. ред. В. М. Гейца. — К.: НВЦ НБУВ, 2009. — С. 191.

⁹ Див.: Баранник Л. Б. Соціальна відповідальність бізнесу / Л. Б. Баранник // Становлення і розвиток малого бізнесу в регіоні: [колект. моногр.] / За заг. ред. Н. І. Редіної. — Дніпропетровськ: ДДФА, 2008. — С. 483–496.

¹⁰ Український вчений З. І. Галушка, досліджуючи процеси соціалізації в Україні, також відмічає, що «в Україні ще не сформувалася національна модель СВБ». Див.: Галушка З. І. Соціалізація трансформаційної економіки: особливості, проблеми, пріоритети: монографія / З. І. Галушка. — Чернівці: Чернівецький нац. університет, 2009. — С. 317.

Таблиця 3

Частка соціального навантаження у Німеччині

Вид страхування	Внесок на соціальне страхування роботодавців та працівників, %
Медичне страхування	14,6* + 0,9**
Страхування по догляду	1,95* + 0,25***
Пенсійне страхування	19,9*
Страхування на випадок безробіття	3,0*

Примітка: *Внесок сплачується наполовину працівником і наполовину роботодавцем. (У Саксонії існують певні відхилення в оплаті страхування по догляду.)

**Додатковий внесок, який сплачує лише працівник.

***Додатковий внесок, який сплачують бездітні люди.

ціонерні (відкритого й закритого типу). До вибірки увійшли промислові підприємства, комерційні фірми, видавництва, рекламні агентства та деякі інші. Дослідження виявило реальні мотиви включення фірм у КСВ: 37% опитаних робили це з метою піару та реклами фірми, 28% — для вигоди організації, вважаючи добродійність показником надійності фірми, 19% — особистої зацікавленості у вирішенні певних проблем (тих, на розв’язання яких виділяється благодійна допомога), 10% — через інтерес фірми, бізнесмена до суспільної діяльності, соціальної спрямованості бізнесу, 6% — поліпшення мікроклімату в колективі фірми через прояв доброго відношення до населення, бідних людей¹¹. На жаль, співчуття та розуміння того, що аморально бути багатим у бідній країні, не стали поки що життєвим принципом українських підприємців. Приватизація породила неефективного власника. Більш того, «у ході «ринкового реформування» власності набула поширення і неформальна приватизація — з’явилися псевдовласники, особи, які не мають юридичних прав власності, але фактично володіють колишніми державними підприємствами, організаціями, колгоспно-радгоспними підприємствами та іншими об’єктами, використовуючи їх майно і доходи для власного збагачення»¹². Саме тому сьогодні як ніколи нагріла потреба в законі «Про соціальну відповідальність бізнесу», який «має стати рамковим всеохоплюючим документом з питань, що регулюють соціальні відносини між суспільством та бізнесом в Україні»¹³.

Світовий досвід переконує, що активна і відповідальна позиція бізнесу здатна принести вагомий ре-

зультати. Ефект «зворотного впливу» набагато перевищує вкладені в соціальний розвиток кошти. За розрахунками фахівців Федерації профспілок України, кожна гривня виплаченої заробітної плати приносить до державного та місцевого бюджетів 47 коп. у вигляді податків і соціальних внесків¹⁴.

Аналіз моделей СЗН у різних країнах виявив поширеність формування соціальних фондів за рахунок внесків працівників і роботодавців. Створені страхові фонди управляються на паритетних началах працівниками і роботодавцями. Нині активно дискутується проблема розподілу навантаження щодо виплати страхових внесків між працівниками і роботодавцями, адже за кордоном воно поділяється порівну, а в Україні основне навантаження несуть підприємці.

Дійсно, фінансове навантаження мають солідарно нести і роботодавці, і наймані працівники, але у кожному конкретному випадку його розподіл встановлюється, виходячи зі специфіки певної країни. Головними джерелами фінансування соціального страхування в країнах з ринковою економікою є страхові внески застрахованих осіб і роботодавців, а також субсидії держави. Частка кожного з цих джерел суттєво коливається по країнам¹⁵. Так, частка внесків працівників коливається від 0,3% загальної суми внесків в Естонії і 11,8% — у Фінляндії до 40,8% — у Словенії і 37,7% — в Нідерландах. Частка внесків роботодавців найбільш висока в Румунії та Естонії — відповідно 56,3 і 80,1% і найменша в Данії — 11,0%. Внески держави найнижчі в Чехії (18,8%) та Естонії (19,5%), а найвищі у Данії (62,8%)¹⁶. У Німеччині за деякими видами соці-

¹¹ Цит. за: Баранник Л. Б. Концепція корпоративної соціальної відповідальності бізнесу та її становлення в українському підприємницькому середовищі / Л. Б. Баранник, О. В. Вознюк // Вісник ДДФА. — Дніпропетровськ : ДДФА. — 2010. — № 1. — С. 7.

¹² Шаблістая Л. Н. Социально-экономическая модель развития Украины: реалии и перспективы / Л. Шаблістая // Социально-экономические модели в современном мире и путь России: В 2 кн. / Междунар. Ассоциация акад. наук, РАН; Под общ. ред. К. И. Микульского. — М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. — С. 553–554.

¹³ Новий курс: Реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь. — С. 166.

¹⁴ Осовий Г. В. Сильна соціальна політика як мотиваційний фактор економічного розвитку в XXI ст. / Г. В. Осовий // Социально-экономические аспекты промышленной политики. Социальная политика и человеческое развитие: Сб. науч. тр. — Т. 2. / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти; Редкол.: Амоша А. И. (отв. ред.) и др. — Донецк, 2003. — С. 7; 3–4.

¹⁵ Eurostat. Statistics in Focus. 40/2009. // Електронний ресурс. — Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-09-040/EN/KS-SF-09-040-EN.PDF.

¹⁶ Там само.

ального страхування частки внесків роботодавців і працівників однакові¹⁷ (табл. 3).

В Україні цей показник для працівників становить 3,6% заробітної плати, для роботодавців — 36,76–49,7% (залежно від класу професійного ризику виробництва)¹⁸. Отже, у розвинутих країнах розподіл навантаження щодо фінансування соціального страхування між суб'єктами СП складається по-різному, оскільки воно формувалося під впливом національних традицій і співвідношення суспільних сил.

У країнах ЄС база (мінімальна заробітна плата), з якої починають сплачувати податки та здійснюються соціальні відрахування, є значно вищою¹⁹, ніж визначена для українських працівників: 985 грн²⁰, або 85,7 євро (при курсі 1 євро = 11,5 грн²¹). Крім того, базою, що не оподатковується і з якої не сплачуються податки та внески до соціальних фондів, наприклад, у Німеччині, є дохід у 400 євро. Неоподаткований мінімум в Україні складає 17 грн²². При зарплаті у 1500 євро німецький робітник витрачає на 1 кг м'яса (свинини) 5 євро, тобто 300-ту частину, або 0,33% зарплатні; на 1 літр молока — 0,60 євро, тобто 0,04% місячної зарплати. Український працівник отримує зарплату 1500 грн і сплачує за 1 кг м'яса (свинини) 50 грн, що складає 30-ту частину, або 3,33% зарплатні, а за 1 літр молока — від 5 до 7 грн (0,33–0,46% зарплатні). Отже, якби український працівник мав купівельну спроможність заробітної плати на європейському рівні, можна було б ставити питання і про відповідну європейським традиціям частку найманих працівників у фінансуванні соціального страхування. І хоча, як стверджує статистика, останніми роками стабільно зменшується частка низькооплачуваних і, відповідно, збільшується середньо- та високооплачуваних працівників²³, бідність серед працюючого населення все ще залишає-

ться характерною особливістю українського соціуму.

Великою проблемою у сфері праці в Україні є значна заборгованість із виплати заробітної плати, яка станом на 1.01.2011 р. становила 1218,1 млн грн, що значно знижує життєвий рівень понад 185 тис. працівників²⁴. Бачимо, що ухиляння бізнесу від виконання своїх зобов'язань перед працівниками збільшує навантаження на державні інститути соціального захисту.

Нині СЗН в Україні здебільшого є справою державних структур. Інші ринкові та суспільні інститути поки що слабо представлені в ньому. У розвинутих країнах світу повноправним партнером держави і бізнесу у вирішенні соціальних проблем, у тому числі забезпеченні СЗН, виступають організації громадянського суспільства (далі — громадські організації, ГО). Діяльність ГО в Україні охоплює практично всі сфери суспільного життя. Найбільш пріоритетними сферами діяльності ГО є соціальний захист населення (69%), охорона здоров'я (49%), освіта і права людини (відповідно по 48%), розвиток громади та підтримка громадських ініціатив (47 та 46% відповідно)²⁵.

Останнім часом значно збільшилась чисельність осіб, які потребують соціального захисту. Відповідно, зростає потреба в урізноманітненні та диверсифікації шляхів надання соціальних послуг. Багато країн світу демонструють широкі можливості залучення недержавних організацій до СЗН. Недержавний сектор України вже нині здатний взяти на себе частину функцій із надання соціальних послуг на місцевому рівні. Але недостатність фінансової бази діяльності ГО є серйозною проблемою. В Україні досі діє неефективна структура фінансування ГО, в якій частка пожертвувань приватних вітчизняних та іноземних донорів становить 73%, а держави — ли-

¹⁷ Beitragssätze, Beitragsbemessungsgrenzen und Versicherungspflichtgrenzen bei den vier gesetzlichen Sozialversicherungen ab 01. Jan. 2011 // Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.morche-fuerth.de/soz-vers/soz-vers.htm>.

¹⁸ Про збір та облік єдиного соціального внеску: Закон України № 2464-VI від 8.07.2010 р. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

¹⁹ Європейське статистичне бюро «Євростат» опублікувало дані про розміри мінімальної зарплати в ЄС. Виявилось, що найменший мінімальний рівень оплати праці (МРОП) — в Болгарії. Найбільший — у Люксембурзі. Вивчалися 20 з 27 країн ЄС. По МРОТ вони розділилися на 3 групи. До першої групи (зарплата менше 300 євро на місяць) увійшли: Болгарія (92 євро), Румунія (114 євро), Латвія (172 євро), Литва (174 євро), Словаччина (217 євро), Естонія (230 євро), Польща (246 євро), Угорщина (258 євро) і Чехія (288 євро). До другої групи (середня мінімальна заробітна плата від 400 до 700 євро на місяць) увійшли: Португалія (470 євро), Словенія (522 євро), Мальта (585 євро), Іспанія (666 євро) і Греція (668 євро). До найбагатшої (більше 1200 євро на місяць) увійшли: Франція (1254 євро), Бельгія (1259 євро), Нідерланди (1301 євро), Великобританія (1361 євро), Ірландія (1403 євро) і Люксембург (1570 євро) (Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/print/300066.html>).

²⁰ Про Державний бюджет України у 2011 р. Закон України від 23.12.2010 р. № 2857-VI. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

²¹ Розрахунок зроблено станом на 01.10.2011 р.

²² Про Державний бюджет України у 2011 р. Закон України від 23.12.2010 р. № 2857-VI. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

²³ Соціальні індикатори рівня життя населення. Статистичний збірник / Відп. за випуск І. В. Калачова. — К.: Держкомстат, 2009. — С. 19.

²⁴ Про стан життєвого рівня трудящих: Постанова Президії Федерації Професійних спілок України від 2 березня 2011 р. № П-46-4. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://document.org.ua/pro-stan-zhittєvogo-rivnja-trudjashih-doc66690.html>.

²⁵ Розвиток громадянського суспільства України в 2008 році: плани на майбутнє / За ред. М. Лациби. — К.: Агентство «Україна», 2009. — С. 44.

ше 2%. Водночас державне фінансування ГО у країнах Центральної Європи становить 30–40%, а в більшості країн Західної Європи є для них основним джерелом надходжень²⁶. За деякими даними, в Україні лише 20% недержавних організацій, що вирішують соціальні проблеми, отримують фінансову підтримку від органів влади (в середньому вона становить 17% бюджету цих організацій), 10% – мають доходи від соціального підприємництва. Частка доходів від такої діяльності складає в середньому 4% бюджету організації. У той час, як неурядові сервісні організації у Великобританії отримують від держави 26% фінансування, власних доходів – до 35%, ГО Фінляндії мають до 57% державного фінансування та близько 38% – власних доходів. У Німеччині соціальні послуги виконують переважно недержавні суб'єкти, 83% витрат яких фінансується за рахунок держави, а їх власні доходи становлять 10% загального бюджету таких організацій²⁷.

Отже, слід внести зміни в Закони «Про благодійництво та благодійні організації» та «Про податок з доходів фізичних осіб» для створення більш сприятливих умов для розвитку благодійності та заохочення ініціативи ГО.

Згідно з українським законодавством, ГО заборонено безпосередньо займатися комерційною діяльністю. Проте правова казуїстика полягає в тому, що ГО займаються діяльністю, яка приносить доходи, і, зрозуміло, вони оподатковуються. Здебільшого це кошти, вилучені від проведення благодійних заходів і акцій.

Законодавство стосовно оподаткування благодійної діяльності вимагає реформування. Слід скасувати податок на індивідуальну благодійну допомогу, ПДВ на збір коштів на благодійні цілі через SMS та звільнити від оподаткування витрати на благодійні заходи. Водночас, сектор благодійних організацій потребує очищення. Для відновлення довіри необхідна прозорість та професійна етика. Якщо організація отримала від держави статус неприбуткової, її діяльність не повинна спрямовуватися на отримання прибутку, має нести суспільну цінність та генерувати соціальний капітал. Така діяльність не оподатковується в Україні. Проблема у тому, що надання благодійної допомоги фізичним особам зобов'язує ці благодійні організації бути податковим агентом таких осіб і сплачувати податок з доходів фізичних осіб при наданні благодійної допомоги. Це створює додаткове податкове навантаження на такі організа-

ції. Отже, потрібно переглянути підходи до пожертвувань на благодійність. Будь-який розмір пожертвувань від фізичних та юридичних осіб має включатися до податкового кредиту надавача. Зараз в Україні обмеження складають не менше 2%, але не більше 5% доходу або прибутку за рік. У Польщі, наприклад, громадяни офіційно можуть пожертвувати 1% суми податку з доходу на діяльність ГО, які входять до державного реєстру неприбуткових організацій²⁸. Другою серйозною проблемою участі ГО у здійсненні соціального захисту населення є слабкий державний контроль якості соціальних послуг, що ними надаються. Для ефективного подолання соціальних ризиків система соціальних послуг має швидко й адекватно реагувати на попит і зміни у потребах людей. Це вимагає нових підходів, диверсифікації ресурсів, розширення спектра надавачів послуг. У розвинутих країнах, наприклад, інновацією є «соціальний контракт». Головна ідея соціального контракту – угода між місцевими органами самоврядування та ГО. Тобто центральні або місцеві органи самоврядування наймають тих постачальників послуг, які забезпечують найкращі показники суспільної ефективності.

В Україні законодавство надає ГО право діяти на ринку соціальних послуг, залучати бюджетні кошти для здійснення такої діяльності й отримувати плату за послуги від одержувачів. Це означає, що соціальні послуги можуть бути предметом продажу й купівлі, а система соціальних послуг розвиватиметься за законами ринкових відносин. За умови раціонально розробленої нормативної бази, це надає можливість ГО зміцнити свою фінансову базу і забезпечити сталий розвиток. Щоправда, не всі недержавні організації готові до виконання контрактів і не всі зможуть отримати соціальне замовлення від держави. Найбільш слабким місцем ГО є недостатній професіоналізм щодо надання соціальних послуг, низька культура звітності та виконання договірних зобов'язань. Бракує також фахового контролю за якістю навчання та практики. Як правило, такі функції в багатьох країнах світу держава делегує відповідним професійним асоціаціям. В Україні немає єдиної та визнаної всіма Національної асоціації соціальних працівників. Дотепер навіть у державній системі СЗН на різних її щаблях працюють переважно люди, які не мають спеціальної освіти. На жаль, в Україні багато благодійних фондів та організацій дискредитувало сферу благодійності. Досить поширені

²⁶ Кальниць Ю. Розвиток громадянського суспільства в Україні: відповідність європейським стандартам / Ю. Кальниць. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1684/>.

²⁷ Горелов Д. Роль громадянського суспільства у реформуванні системи надання соціальних послуг населенню: Аналітична записка / Д. Горелов. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/desember08/28.htm>.

²⁸ Баранник Л. Б. Громадянське суспільство і соціальний захист населення // Міжнародна наукова конференція «Проблеми формування і розвитку громадянського суспільства» / 36. тез. – К.: Академія праці і соц. відносин Федер. профспілок України, 2010. – С. 107–108.

відмивання коштів, тіньові схеми та уникнення оподаткування комерційної діяльності через благодійні фонди. Тому в Україні варто провести аудит неприбуткових організацій на відповідність статусу неприбутковості для відсіювання «псевдоблагодійників».

Експерт з розвитку громадянського суспільства Л. Сідельник справедливо вважає, що одним із недоліків чинної системи соціальних послуг є відсутність конкуренції²⁹. В Україні соціальна робота як самостійний вид фахової діяльності з'явилась відносно недавно. Саме тому вона успадкувала не лише колишню систему закладів соціального обслуговування, а й риси радянської моделі соціального забезпечення: фрагментарність, орієнтованість на стаціонарний догляд, відсутність безперервності у наданні послуг конкретним групам клієнтів. Не вистачає й інтегрованого догляду, особливо для людей з функціональними обмеженнями, психічними розладами, ВІЛ-інфікованих та інших уразливих груп. Досі не запроваджено ані ліцензування соціальних служб, ані реальних стандартів, ані механізму соціального замовлення для укладення угод між державними й недержавними організаціями щодо надання соціальних послуг.

Соціальні послуги є важливою складовою державної системи СЗН і мають значний вплив на суспільство в цілому. Тому відповідальність за їх надання повинна нести, насамперед, держава. Водночас, до цієї галузі слід залучати й приватний сектор. Тому дуже важливо, щоб державні органи мали чітке уявлення про надавачів соціальних послуг, які повинні відповідати певним стандартам якості та безпеки.

Таким шляхом пішла більшість країн Європи. Наприклад, у Болгарії соціальні послуги надають органи місцевої влади та приватні установи, а уряд здійснює фінансування та моніторинг надання послуг. У Болгарії всі надавачі соціальних послуг повинні реєструватися в Агенції соціальної допомоги при Міністерстві праці та соціальної політики. До того ж, надавачі соціальних послуг для дітей, окрім реєстрації, повинні отримати ліцензію від Державної агенції у справах захисту дітей.

У Великій Британії є закон про соціальні стандарти. Усі надавачі послуг зобов'язані реєструватися у Національній комісії із соціальних стандартів, а в Уельсі — у Національній асамблеї. Реєструються

навіть органи місцевої влади, які надають такі послуги³⁰. Встановлені відповідні правила й у Франції. Там ліцензуванню підлягають медичні та соціально-медичні установи, які дбають про немічних старих, інвалідів, допомагають дітям чи молодим матерям, які опинились у складних життєвих умовах, надають послуги з догляду вдома особам з фізичними чи психічними вадами, опікуються інвалідами та безробітними під час професійної реабілітації тощо.

Висновки. Розвиток соціального партнерства в його різних формах — важлива складова процесу посилення соціальної спрямованості сучасної ринкової економіки, її соціалізації. Усі ринкові інститути мають працювати не тільки і не стільки для отримання прибутку будь-якою ціною, а насамперед вирішувати завдання економічного зростання за недопущення зниження життєво важливих показників рівня життя населення України. Суб'єкти ринку мають бути поставлені у такі правові та економічні межі, коли вони на основі конкуренції змагатимуться за прихильність отримувачів соціальних послуг. Звичайно, критерієм для цього мають стати набір та якість таких послуг. Наприклад, школи будуть приваблювати високим рівнем кваліфікації вчителів, різноманітням шкільних програм (поглиблена математична або мовна підготовка тощо), інтернати для утримання самотніх літніх людей — культурою обслуговування, якістю харчування та медичних послуг тощо. Так має бути. «У нових умовах непрогнозованості і зростання невизначеності стійким може бути тільки розвиток, що має всі ознаки конкурентності: суспільства, економіки, держави»³¹.

Обов'язок держави — створити умови, заохотити усіх економічних агентів, населення для створення такого соціального устрою. Як зауважує з цього приводу відомий німецький вчений Х. Ламперт, має бути встановлений певний соціальний порядок, як-от — «сукупність інститутів і норм, які регулюють соціальне становище індивідів і груп суспільства (у тій мірі, у якій це зумовлено економічно, наприклад, доходами, майном, професією), а також економічно обґрунтовано соціальні відносини між членами суспільства, наприклад, між роботодавцями та тими, хто цю роботу отримує»³². Україна потребує нової моделі розвитку змішаної економіки, що передбачає не послаблення ролі держави, а посилення інститутів і механізмів партнерства з приватним бізнесом, а також ролі інститутів громадянського суспільства.

²⁹ Горелов Д. Роль громадянського суспільства у реформуванні системи надання соціальних послуг населенню: Аналітична записка / Д. Горелов. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/desember08/28.htm>.

³⁰ Там само.

³¹ Лібанова Е. М. Соціальна орієнтація ринкової економіки як передумова консолідації суспільства / Е. М. Лібанова // Вісник НАН України. — 2010. — № 8. — С. 6.

³² Ламперт Х. Социальная рыночная экономика. Германский путь / Х. Ламперт. — М.: Дело ЛТД. — 1994. — С. 54.